

Opis źródła:

Dokument jest przykładem nadania praw miejskich w pierwszej połowie XVII w. Dotyczy on Orli położonej w województwie podlaskim. Było to miasto prywatne, należące do rodu Radziwiłłów linii birżańskiej. Orla znajdowała się w ich rękach w latach 1585-1695. Sam dokument stanowił nadania przez Krzysztofa II Radziwiłła prawa miejskiego Orli w 1614 r. W akcie lokacyjnym Krzysztof II Radziwiłł naznaczył podstawowe prawa i obowiązki mieszkańców miasta, wyznaczył okres wolnizny, wskazał terminy i zasady panujące na targach i jarmarkach, określił skład i zarys kompetencji urzędu miejskiego, jak również opisał wyposażenie przeciwpożarowe i kwestie wytwórstwa alkoholowego.

Miejsce wydania:

Potwierdzenie i rozszerzenie aktu nadania prawa magdeburskiego dla Orli (1643), wyd. M. Sierba, „Przegląd Nauk Historycznych” 2012, R. XI, nr 1, s. 132-135.

Miejsce przechowywania oryginału źródła:

Kopie dokumentu:

Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. XI, sygn. 37, s. 22-24.

Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. XI, sygn. 39, s. 11-14.

Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. XXIII, teka 105, plik 1, s. 2-12.

Tekst źródła.

Ja Krzysztof Radziwiłł Książę na Birzach i Dubinkach, hetman polny Wielkiego Księstwa Litewskiego, sejweński, żyźmorski, bystrzycki, poszyrwiński starosta. Wszy[s]tkim wobec terażniejszego i na potem przyszłego wieku ludziom, ku wiecznej pamięci wiadomo czynię, iż ja w majątności mej ojczystej w podlaskim województwie, w powiecie brańskim leżącej, Orla nazwanej, funduję i zakładam miasteczko, pozwal[aj]ąc w nim ludziom wszelakiego stanu, tak chrześcijanom wszelakiego nabożeństwa, jako i Żydom, kupcom, rzemieślnikom, kramarzom, szynkarzom i jakiegożkolwiek poczciwego powołania i kondycyjei osobom fundować się i budować na placach dla miejskiej osady wymierzonych, jako najochędźniej kosztem ich własnym, według przemożenia każdego z nich. Upewniam

zatem od siebie i od potomków mych, każdego w tem mieście osiadającego, iż od daty tego listu mego do dziesiątka lat od wszelakich powinności, płać, kapszczyzn, handlów, targów, jarmarków wolności zażywać będzie, dla tem prętszego tego miasteczka zapomożenia. A dla lepszego rządu ma być zawždy z ramienia mego przez urzędnika orlańskiego z wiadomością moją, z pośrzedku mieszczan człowiek uczciwy, ro[z]sądny, w stanie i w postępkach nienaganiony, dobrze osiadły wójtem obrany. A do niego dla ro[z]sądzenia spraw i krzywd potocznych osób sześć, także cnotliwych, nienaganionych ławnikami, a pisarz jeden, którzy przysięgę, wedla roty miast magdeburskich, mnie albo potomkom moim i miastu wszy[s]tkiemu uczyniwszy, z wiadomością urzędnika mego, mają poważne i krwawe sprawy sądzić i odprawować. Winy na przestępnych i swawolnych mnie należące zostawiwszy *sub censura* [pod władzę] urzędnika mego. Targi w pomienionym miasteczku moim Orli pewnego dnia, to jest we środę, w rynku przy ratuszu przez osoby wszelakie, tak w miasteczku mieszkające, jako i przyjezdne kupce, kramarze, Sz[k]oty, Żydy i insze tym podobne ludzie dobrowolne, krom przenagabania wszelkiego jadnego odprawowane być mają. A jarmark z dawna zwykły o św. Semenie [1/14 IX], wedle starego kalendarza z zwykłą powinnością z oddawaniem targowego, łokciowego, funtowego i gar[n]cowego i kwartowego. Czego wszy[s]tkiego, aby sprawiedliwie mierzono wójt ma doglądać, a z przestępnych wina dworowi mojemu miara takowasz po wyjściu wolności ma być sprawiedliwa, jako w mieście królewskim Bielsku, a nie insza. Karczmy piwne, miodowe, gorzałczane od kap[sz]czyzny wolne, aż po wyjściu wolności powinni będąc kap[sz]czyznę płacić arendarzowi podług ustawy. Powinność pomienionych mieszczan moich, po wyjściu lat dziesięciu ode mnie onym kondonowanych, takowa ma być: z placu jednego każdy z nich powinien będzie płacić po groszy dziesięciu polskich w rynku; a w ulicach po groszy sześciu polskich; z ogroda po groszy sześciu polskich; z morga jednego po groszy sześciu polskich; z ról, którzy mieszczanie używać będą, z włóki po złotych dziesięciu, a z półwłoka po złotych pięciu *et sic per consequens* [i tak dalej]. A to zarazem mają począć z ról czynsz pomieniony płacić, dla tej przyczyny iżem im kazał rozmierzyć grunt mój własny gotowy, dobrze uprawiony, z którego zarazem po zdjęciu pożytków każdy płacić *ex nunc* [od teraz] powinien będzie. Do tego tłok cztery do żniwa w rok powinni będą odprawować, a to aż po wyjściu wolności wszyscy mają począć służyć. Do naprawienia groble i stawu czasu gwałtu powinni będą, zarazem wszyscy *in genere* [ogółem] obywatele miejscy wychodzić z czym rozkazą, tak pod wolnością, jako i po wolności. Do podwód, ani porywczych, ani dalekich, nie mają być mieszczanie pociągane, ale od nich będą cale wolni. Budowaniem swoim wolno będzie, jako kto chce szafować, z tąż powinnością i płać, tylko za wiadomością i za pismem urzędowym, budowania jednak nie ruszając.

Zbwszy budowania wolno odejść albo zostać w mieście i na wsi, na mniejszej i na większej kondycji.

Po śmierci bezpotomnego mieszczanina, dom i mająćność jego na bliskich krewnych ma spadać *iure de volutorio* [prawem spadkowym] z powinnością na pana, a gdzieby ich nie było *iure caduco* [prawem kaduka] na pana. Słodownie, browary, winnice każdy może mieć mieszczanin według przemożenia, ale na ustroniu, aby kominy warowane były. Z których browarów, winnic pokocielszczyzny od każdego urobienia piwa, miodu, gorzałki powinni będą dawać po groszy trzy polskich po wyjściu wolności.

Do gaszenia ognia, którego Boże uchowaj, powinni będą mieć pod ratuszem haków dziesięć z żelazem okowanych, a przy domiach powinni będą mieć drabiny, wiadro, albo wodę w beczce.

Ratusz w pośrodku rynku swem sumptem mieszczanie zbudują, a prowent jakikolwiek z niego pójdzie z kramów, z jatek, z kletek i z wagi miastu daruję, a oni go na poprawkę ratusza i na ozdobę miasta obracać i z niego się wyliczać powinni będą.

Słowniczek pojęć:

Krzysztof Radziwiłł – książę Krzysztof II Radziwiłł z linii birżańskiej, ur. 22 marca 1585, zm. 19 XI 1640 r. Był jednym z największych magnatów litewskich swojej epoki, synem Krzysztofa „Pioruna” i Katarzyny z Tęczyńskich, zaś ojcem Janusza Radziwiłła. W trakcie swojego życia pełnił wiele urzędów, w tym hetmana wielkiego i polnego litewskiego, wojewody i kasztelana wileńskiego. Wyznawca i protektor kalwinizmu w Rzeczypospolitej.

Orla – dawniej miasteczko, dziś wieś w województwie podlaskim.

Kapszczyzna – opłata od sprzedaży alkoholu.

Szkoty (Szoty) – obnośni kramarze, handlujący drobnym towarem.

Łokciowe, funtowe, garncowe, kwartowe – opłaty handlowe pobierane na targu. Nazwa i wymiar opłaty zależał od sposobu mierzenia produktu.

Bielsk – dziś Bielsk Podlaski, miasto położone w województwie podlaskim, 10 km na północny zachód od Orli.

Kondonowany – darowany, ustanowiony.

Morga – staropolska jednostka powierzchni ziemi, 1/30 włóki.

Włoka – staropolska jednostka powierzchni ziemi, około 18 ha.

Tłoka – dodatkowe dni pracy przy żniwach na polu właściciela miasta.

Gwałt – nagła potrzeba/okoliczność.

Podwody – posługa transportowa.

Iure caduco – prawo kaduka, prawo do spadku pozostawionego bez spadkobierców i testamentu. Taki spadek przypadał władzy zwierzchniej – w tym przypadku właścicielowi miasta.

Winnica – miejsce produkcji gorzałki.

Pokocielszczyzna – opłata od wyrobienia kotła danego trunku alkoholowego.

Prowent – zysk.

Pytania do źródła

Pytania dla uczniów szkoły podstawowej i średniej (poziom podstawowy):

1. Kto mógł osiedlić się i budować się w Orli?
2. Jak długo trwało zwolnienie mieszkańców Orli od powinności i opłat?
3. Kto mógł brać udział w targach?
4. Jakie przepisy pożarowe panowały w Orli?

Pytania dla uczniów szkoły średniej (poziom rozszerzony): pytania dla poziomu podstawowego, a ponadto:

Jakiej wysokości czynsz płacili mieszkańcy Orli?

Jakie cechy powinien posiadać wójt?

Literatura pomocnicza:

Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986

Sierba M., *Radziwiłłowskie dobra Orla (1585-1695)*, Białystok 2017

Najważniejsze cezury:

Akt nadania prawa miejskiego Orli miał miejsce 6 stycznia 1614 r. Sam tekst źródłowy pochodzi z potwierdzenia przez Krzysztofa II Radziwiłła tego dokumentu 17 października 1634 r., które zostało następnie potwierdzone przez Janusza Radziwiłła 13 maja 1643 r. Potwierdzenie aktu w 1634 r. było konieczne, gdyż pierwotny dokument strawił pożar miasta w latach 30. XVII w.

Imię i nazwisko osoby opracowującej rekord: Michał Sierba